

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФАКТІВ ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ ПОЧАТКУ ХХ ст. У ЩОДЕННИКАХ В. ВИННИЧЕНКА ЕМІГРАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Аналізуються щоденники В. Винниченка щодо відбиття фактів літературного життя початку ХХ ст. Окреслено й питання Винниченкових літературних уподобань. Авторські оцінки, викладені в щоденнику, деталізують наше уявлення про літературний процес початку ХХ ст.

Ключові слова: інтерпретація, літературний факт, щоденник, автор, літературний контекст, культурна ситуація.

Аннотация. Анализируется отображение в дневнике В. Винниченко фактов литературной жизни начала ХХ ст. Также затронут вопрос литературных вкусов В. Винниченко. Авторские оценки, изложенные в дневнике, детализируют наше представление о литературном процессе начала ХХ ст.

Ключевые слова: интерпретация, литературный факт, дневник, автор, литературный контекст, культурная ситуация.

Resume. V.Vinnichenko's diaries from the point of view of display in them of the facts of literary life of beginning XX century are analyzed. Also question of literary tastes of V.Vinnichenko is mentioned, which fixed in notes as they influence own creative manner of the writer. The value judgment stated on pages of a diary, details our representation about a cultural situation of the beginning of last century.

Keywords: interpretation, the literary fact, a diary, the author, a literary context, a cultural situation.

Проблема інтерпретації як власне текстологічна давно вийшла за межі структуралізму й набула широкого культурологічного прочитання. Відтак, тісно пов'язуючись із рецепцією, інтерпретація вже досить довго і серйозно привертає увагу літературознавців: дослідники беруться до вивчення проблеми інтерпретації художніх образів, мотивів, окремого твору, творчого доробку, світогляду того чи іншого письменника тощо.

Нас же цікавить інтерпретація літературних фактів, зафіксованих на сторінках щоденника В. Винниченка. Оскільки запис у щоденнику – це неупереджена реакція на дійсність, то він видається цінним саме через безпосередність рецепції та інтерпретації певних реалій, що оточують автора.

Відповідно, наша мета – спробувати проаналізувати щоденник В. Винниченка еміграційного періоду з погляду відображення в ньому реалій тогочасного літературного життя й з'ясувати взаємозумовленість зафіксованих оцінок та особливостей світосприйняття письменника. Отже, маємо зупинити увагу на тому, що саме цікавило чи непокоїло В. Винниченка, під впливом яких реалій суспільного та приватного життя автора відбувалося поцінування того чи іншого літературного явища.

Як відомо, в структуралістському розумінні інтерпретація – це сприйняття тексту й надання йому того чи іншого змісту. Кожний елемент такого «розпредмеченого тексту» може породжувати безліч смислів, серед яких не всі можуть бути визнані однаково коректними [3, с. 5]. В нашому випадку інтерпретатором виступає В. Винниченко, а предметом інтерпретації – реалії літературного життя початку ХХ ст. Крім такого ракурсу, який є першим і необхідним для нас, додамо й неминучість акту оцінювання, що завжди супроводжує й

рецепцію, й інтерпретацію, а отже – об'єднує їх як мисленнєві процеси.

Разом з тим, проблема інтерпретації неодмінно виводить нас й на поняття контексту, який виступає «обмежувачем смислів». Зміст поняття «контекст» також значно розширився порівняно із вихідним, вкладеним структуралістами, відтак з'явилися такі сполуки, як «культурний контекст», «історичний контекст», «філософський контекст» тощо. Літературознавці, послуговуючись поняттям «літературний контекст», досить вільно розуміють його й не завжди співвідносять із поняттям літературного процесу. Зокрема, Л. Кременцов визначає літературний контекст як «сукупність відомостей, необхідну для розуміння змісту твору в історичних та естетичних обставинах його виникнення та функціонування» [5, с. 146]. В. Халізов контекстом літературного твору називає «безпосередньо чи опосередковано пов'язану з ним безмежно широку сферу літературних фактів та позахудожніх явищ» [9, с. 408]. Важливо, що в такому ракурсі розрізняються контексти творчості та сприйняття. Звідси випливає, що кожна з оцінок, висловлена на сторінках щоденника, обмежена контекстом долі письменника і, разом з тим, рецепційовані нами записи коригують той зміст, який ми вкладаємо в той чи інший літературний факт, інтерпретуючи його. Втім, на нашу думку, складні взаємозв'язки текстів, текстуальність, інтертекстуальність, метатекстуальність є предметом окремого ґрунтовного дослідження, зокрема в межах вивчення творчості В. Винниченка.

Художні твори цього письменника неодноразово досліджувалися у зіставленні з творами західноєвропейських письменників – сучасників автора, літературознавці вже намагалися визначити місце його творчості в загальноєвропейському літературному контексті. Наприклад, Н. Крутікова [6] ви-

вчала романи В. Винниченка в російському, Л. Мороз [7] та В. Панченко [8] – у широкому загальноєвропейському літературному контексті. Для з'ясування витоків можливих взаємопливів чи інтертекстуальних зв'язків дослідники активно залучають і щоденникові матеріали (В. Панченко, Л. Мороз, В. Гуменюк [2], І. Кошова [4]), проте всебічний аналіз щоденника В. Винниченка (1921–1951 рр.) в аспекті відбиття в ньому літературного життя початку ХХ сторіччя поки не здійснювався.

Відомо, що літературний факт та його оцінка – багатогранне, неоднозначне явище. На нашу думку, в межі цієї категорії можуть бути вписані й художні твори, й персоналії письменників, їх партнерські та приватні стосунки, видання та видавництва, критика, тобто все, що так чи інакше дотичне до літератури як компоненти культури в цілому. До літературного факту в такому розумінні причетні рівною мірою самі «творці» літератури (письменники), люди, які в різний спосіб коригують літературний процес (цензори, критики, редактори, видавці, замовники), споживачі та спостерігачі (приватні читачі, дослідники). Важливо наголосити, що всі вони так чи інакше стають читачами та поціновувачами літератури, по-різному, але обов'язково виробляють певне ставлення до особи автора, художніх чи публіцистичних творів тощо, тобто сприймають та інтерпретують літературний факт в широкому розумінні. Але зважаємо на те, що саме в поле зору письменника порівняно швидше й частіше потрапляють події літературного та «навкололітературного» життя.

Виклад подібної інформації на сторінках щоденника має цілий ряд специфічних ознак. Зокрема, читачеві відкриваються поодинокі факти впереміж із величезною кількістю різномірних подій, облич, роздумів. Спостереження саме літературних реалій може бути й досить ретельним, втім несистемним (неможливо сприймати життя у відповідності до розробленої завчасно схеми), що й спостерігаємо в щоденнику В. Винниченка в цілому та еміграційного періоду зокрема. Безумовно, всі записи та оцінки носять глибоко приватний характер. Пам'ятаємо й про те, що не варто розраховувати на цілісність відображення літературного життя, бодай в тому суспільстві, що оточувало В. Винниченка після 1921 року. Проте саме в деталях полягає цінність для дослідника. Факти, занотовані безпосереднім учасником літературного життя, виступають своєрідними ілюстраціями до відомих нам тенденцій і дозволяють ближче роздивитися епоху.

Своєрідність аналізованого матеріалу зумовлена й тим, що В. Винниченко – одночасно письменник, активний політик, громадський діяч. Отже, щоденник всі факти оприявнює через ті глобальні домінанти, які визначають напрямок мислення автора в цілому. Наприклад, із Винниченкових записів пересвідчуємося, що перед нами – свідомий націоналіст і соціаліст (в цьому сенсі нам явлений досить цікавий ідеологічний конгломе-

рат), це бачимо з тих вимог, що автор висуває до художніх творів.

Серед розмаїття записів умовно можемо виділити три основні тематичні групи. По-перше, це записи, які стосуються літературних реалій в Україні, водночас далекій та близькій В. Винниченкові. По-друге, знаходимо оцінки західноєвропейської белетристики, філософської літератури, що ними В. Винниченко постійно цікавився в силу особистих уподобань. До третьої ж групи належать численні записи, які відбивають приватні та партнерські контакти із українськими письменниками, в тому числі й емігрантами.

Записи, що містять зауваження про певні події літературного життя в Україні, досить неоднорідні щодо змісту. Тут спостерігаємо враження від новоявлених та перевиданих творів українських письменників, відгуки на публіцистику в періодичних виданнях (зокрема, в «Червоному шляху», який В. Винниченко читав регулярно), коментарі щодо подій навколо літературного життя, особливо щодо діяльності Спілки радянських письменників. Помітно, що в різних випадках по-різному заявлений статус автора, що виражається в певних акцентах, характеристиках, психологічних деталях, і повсякчасно відбивається неспокойна, імпульсивна вдача письменника.

Наприклад, у записі 16 лютого 1923 року В. Винниченко виступає в ролі редактора часопису «Нова Україна» й з цих позицій вирішує, зокрема, не брати до друку Самійленкову «Гею» «за шовінізм». Стають зрозумілими деякі критерії відбору матеріалу: твір має містити політичну ідею потрібного напрямку, неприйнятними були ті з них, які йшли урозріз із політичними переконаннями видавців [1, с. 171]. Зрозуміло, що такий підхід є тенденційним і відбиває першочергове завдання публіцистики спрямовувати думку читачів у потрібне ідеологічне русло.

Із запису 25 квітня 1931 стає зрозумілим, що цінував В. Винниченко в художній літературі в першу чергу, й, очевидно, прагнув того ж у власних творах: «Вся сучасна українська радянська література все більше і більше обмежується колом продукційного матеріалу. Економіка займає панівне... місце в усіх працях письменників. Кохання, шлюб, що займало таке велике місце в попередній літературі, майже зникло. Та навіть психологія людини, маси, життя – зникла. Та більше: філософія життя, філософія комунізму, соціалізму, боротьби – навіть це зникло. Завдання літератури страшно збіднено, звужено, зведено до репортажу... І в цьому велика небезпека не тільки для літераторів, але й для всієї літератури» [10, с. 84]. Як бачимо, В. Винниченко вже тоді помітив відому нам сьогодні тенденцію та відчув небезпеку деестетизації радянської літератури, знецінювання філософського підґрунтя художніх творів, загрозу літературного «конвеєру».

У статусі «неофіційного» літературного критика постає В. Винниченко й у записі 30 червня, 5

квітня 1946 року: «Сумне враження лишається від советських письменників: навіть найталановитіші з них мусять душити й убожити свій талант. Читаю розділ із роману Шолохова «Они сражались за Родину». Видно, що це письменник сильний, розумний, серйозно талановитий. Але, очевидно, мусить ображати, гнобити свій талант, насилувати художню правду для агітаційного завдання, накиненого агітпропом... Сумно читати найкращі советські книги» [13, с. 85].

В окремих записах В. Винниченко наводить оцінки інших реципієнтів радянської літератури. Наприклад, 16 січня 1946 року записано: «В СССР-і все творять, навіть душі. Письменників там звуть «інженерами душ»... Цікаво було б зблизька подивитися на ті твори! Трошки здалеку ми бачили їх... «Але ж це – дикуні!» – з гірким здивуванням казали французи, не вміючи розуміти советського мистецтва та його творів» [13, с. 83]. В цьому записі автор – один з читачів («ми бачили»). Його оцінка не виходить за межі суджень читацького загалу. Натомість 3 серпня 1946 року зазначено: «Написав Панас Феденко «Гомоніла Україна»... Довженко сказав: «Прекрасний роман». Але по широті сказати, це і не роман, і не прекрасний... Ні національної, ні державної, ні соціальної ідеї в книжці не виведено... Так, деякі національні почуття, деякий патріотизм... деякий банальний революціонізм можна констатувати... А щодо художності, до рисунку і фарб, то тут «прекрасности» іще менше. Банальна сірість, безфарбність. Ні, видко, писати романи, та ще художні, – це не така легка справа» [13, с. 85]. Помітно, що цей запис вибудований за принципом антитези. Залучаючи оцінку, висловлену О. Довженком, автор щоденника різко протиставляє їй власне бачення сутності прочитаного роману. Поряд із оцінкою художнього твору спостерігаємо й недосить приязне ставлення В. Винниченка до видатного кіносценариста (до речі, щоденник В. Винниченка містить певний матеріал щодо історії особистих і ділових контактів між цими двома культурними діячами, що може стати предметом окремих студій).

Перейняті ностальгійним настроєм записи 1 лютого та 12 лютого 1941 року позиціонують В. Винниченка – емігранта, який так і не здолав біль від втрати Батьківщини: «Війнуло сьогодні Україною від якогось оповідання в «Червоному Шляху». Заболіла вся душа: таким ниючим, таким ридуючим болем заболіла, що аж сама захолола від страху і здивування. Коли б за один тиждень перебуття на Україні треба було цілий рік іти туди пішки, то пішли б ми вдвох і які б були щасливі». «Щодня їду на часинку на Україну, запрягши в свою уяву «Червоний Шлях». Коник це не дуже вільний, ноги спутано йому советськими путами, але все ж таки часом візьме та й заїрже по-справжньому, по-степовому, по-українському... І віє в лице вітром молодості, минулого. Спасибі коникові» [12, с. 81]. З наведених записів розуміє-

мо, що «Червоний Шлях» лишався тією духовною ланкою, що єднала В. Винниченка з Україною.

Крім того, письменник акуратно заносив до щоденника всі уривки інформації про літературне життя в Радянській Україні (джерелом були радіо, газети, листи). Наприклад, 8 січня 1943 року: «Чув з Москви звістку, що в Куйбишеві відбувся з'їзд українських письменників під головуванням Максима Рильського...» [12, с. 86]; 3 вересня 1928 року: «За кордон випускають деяких українських письменників...» [10, с. 77]; 29 жовтня того ж року: «Горький плутається поміж ногами компартії» [10, с. 86]; 5 червня 1933: «Вичитав про самогубство М. Хвильового» [11, с. 54]. І якщо останній запис не містить жодних коментарів до того, що сталося, то 10 липня 1933 занотовано те, що схвилювало, зачепило автора до глибини душі: «Звістка про самогубство Скрипника... В кожному разі ця смерть викликає і мусить викликати немало думок і висновків, які мусять увійти в склад акту обвинувачень таких цінних людей». Тяжке враження, помітно, на довго поглинуло свідомість В. Винниченка, оскільки йшлося про духовно близьку людину. Наступного дня виразно домінує пригнічений настрій: «Не можу визволитись від пригнічення і думок від смерті Скрипника. Робити неможливо» (11 липня 1933) [11, с. 54].

Тож, узагальнюючи, говоримо про те, що факти літературного життя в Україні осмислюються В. Винничком із цілком зрозумілою тенденційністю, під впливом особистої образи та почуттям нереалізованості намірів. Крім того, аналізований матеріал засвідчує сумнозвісну політизацію культурно-мистецьких справ, коли політичні претензії в літературі доходили до меркантильних проявів, подекуди просто спотворювали її розвиток.

Як вже зазначалося, щоденник В. Винниченка містить указівки на знайомство письменника з тогочасною західною белетристикою (творами Метерлінка, Дж. Лондона, Е.-М. Ремарка, М. Пруста, інших). Відтак, через щоденник оприявнюються ті літературні впливи, що формували художній смак українського письменника, а отже, мали вихід у його творчості. Щодо художньої вартості та ідейності – вимоги практично ті ж самі (тож, В. Винниченко – послідовний критик). В такий спосіб, у записі 11 грудня 1930 йдеться про роман Е.-М. Ремарка «Поворотна путь»: «успіх його першої книги не відповідає і в сотій долі її якостям... Блідість фарб... брак дії, композиції, характерів, навіть якоїсь ідеї... Але друга річ вже викриє ці дефекти показніше, і їх муситимуть визнати за дефекти» [10, с. 81]. Як бачимо, Винниченкове власне прочитання відверто йде врозріз із думкою публіки та критики.

25 та 27 квітня 1933 міститься зауваження щодо роману Г. Уеллса «Сон»: «...Перехопив мою ідею. Не можу сказати, що він її обробив так, щоб я заздрив...». «...Беручись виступати немовби бунтарем і революціонером супроти сучасного суспільства, він, очевидно, не має ні духу, ні на-

віть теми» [11, с. 54]. Створюється враження, що В. Винниченко дуже ревно дбає про недоторканість свого авторського права й з дещо перебільшеною категоричністю висловлюється про видатного англійського фантаста, який навряд чи складав якусь конкуренцію українському письменнику.

Зовсім іншого звучання набирає запис 12 жовтня 1940 року: «...Читаю чудесного ювелірного письменника Марселя Пруста. Як наше життя визначає нашу свідомість... Майстерність роботи надолужує всі інші якості і робить слідкування за нею цікавим» [12, с. 81]. Зауважимо, що таких «різнобарвних» записів у щоденнику В. Винниченка – величезна кількість. Але й з кількох наведених нами показових прикладів помітно, що В. Винниченко – вибагливий, уважний і, разом з тим, захоплений читач. Читання – одне з його найулюбленіших занять. У найширшому ж та найглибшому сенсі В. Винниченко позиціонує себе як читач записом 6 квітня 1942 року: «Життя – це є роман, зроблений з надзвичайною мистецькістю. Читається він іноді повільно, іноді – швидко, часом – з нудьгою, часом з гарячим захопленням...» [12, с. 83]. Вся письменницька натура автора запису проглядає тут дуже повно, характерно та промовисто.

Зрештою, щоденник В. Винниченка еміграційного періоду містить багато фактажу щодо діяль-

ності українців за кордоном (такі записи ми умовно окреслили третьою групою). Здебільшого це коротке фіксування змісту зустрічей, розмов, листів, тут, як правило, більше реалій, аніж оцінок, разом з тим опосередковано відбивається особиста приязнь чи зневага автора до того чи іншого митця. Оскільки цей матеріал лежить у дещо іншій площині літературознавчих інтересів і стосується не стільки проблеми інтерпретацій, скільки біографічних, хронологічних уточнень, то варто розглядати його як предмет окремого спостереження. Найціннішим же вважаємо те, що через подібний аналіз документальних творів доби перед нами постають деталі приватного та громадського життя відомих людей (зокрема письменників), їх суб'єктивне бачення сучасних їм явищ дійсності, про які ми здебільшого знаємо з історичних та літературознавчих робіт, підручників, художньої літератури. Подібне ж наближення до епохи перетворює літературний контекст із низки художніх творів та прізвищ їх авторів на динамічну картину: бачимо неординарних творчих особистостей, які власноруч творять культуру. Відтак, у певному сенсі коригується й проблема інтерпретації художніх творів того чи іншого письменника, оскільки розуміння літературного контексту коректує розуміння твору. Отже, такий напрямок спостережень є перспективним.

Література

1. Винниченко В. К. Щоденник. Т. 2. : 1921–1925 / Володимир Винниченко ; [ред., вступ. ст. Г. Костюк]. – Едмонтон – Нью-Йорк : Канад. ін-т Укр. студій Альберт. ун-ту, 1983. – 700 с.
2. Гуменюк В. Європейська модерна драма як тло творчих пошуків В. Винниченка / Віктор Гуменюк // Всесвіт. – 2002. – № 1/2. – С. 169–180.
3. Кораблева Н. В. Интертекстуальность литературного произведения : учеб. пособие [для студентов-филологов]. – Донецк : Кассиопея, 1999. – 28 с.
4. Кошова І. Творчий полілог : (В. Винниченко і західноєвропейська література початку ХХ ст.) / Ін-на Кошова // Слово і час. – 2002. – № 2. – С. 43–48.
5. Кременцов Л. П. Теория литературы. Чтение как творчество : учебн. пособие [для студентов и преподавателей-филологов] / Л. П. Кременцов. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 168 с.
6. Крутикова Н. Е. Романы В. Винниченко (1911–1916) в русском литературном контексте // Дослідження і статті різних років / Н. Є. Крутикова. – К. : Стило, 2003. – С. 393–538.
7. Мороз Л. З. «Сто рівноцінних правд» : парадокси драматургії В. Винниченка / Л. З. Мороз. – К. : Дніпро, 1994. – 206, [2] с.
8. Панченко В. Є. Будинок з химерами : творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті / Володимир Панченко. – Кіровоград : Друк. газети «Народне слово», 1998. – 271, [1] с.
9. Хализев В. Е. Теория литературы : [учеб. для вузов]. – 2-е изд. / В. Е. Хализев. – М. : Высш. шк., 2000. – 398 с.
10. Щоденники Володимира Винниченка / [підгот. тексту і ком. Г. Сиваченко] // Слово і час. – 2000. – № 8. – С. 76–85.
11. Щоденники Володимира Винниченка / [підгот. тексту і ком. Г. Сиваченко] // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 52–64.
12. Щоденники Володимира Винниченка / [підгот. тексту і ком. Г. Сиваченко] // Слово і час. – 2000. – № 10. – С. 76–89.
13. Щоденники Володимира Винниченка / [підгот. тексту і ком. Г. Сиваченко] // Слово і час. – 2000. – № 11. – С. 79–88.

Стаття надійшла до редакції 6.04.2011